

Գրիգոր Յակոբյան, *Քերթոն Վլայի Տեսությունը - Երուանդ Օտեան*,
Գրականության և Արուեստի Թանգարանի Հրատարակչություն,
Երևան 2002, 183 էջ:

Երևանի Գրականության և Արուեստի Թանգարանի (ԳԱԹ) հրատարակչական աշխատանքներում մեջ յատուկ տեղ կը գրաւէ Երուանդ Օտեանի գրականության հրատարակչությունը: Նախորդ 5 տարիներում ԳԱԹը լոյս ընծայած է Օտեանէն երեք երկեր՝ *Վերնատուն* (1999), *Հայ Տիասորդան* (1999), *Քիւ 17 Խաչիէն* (2000-2001), իսկ Օֆելիա Կարապետեանի աշխատասիրութեամբ՝ *Երուանդ Օտեան - Նամակներ* հատորը (1999):

Գրիգոր Յակոբյան՝ *Քերթոն Վլայի Տեսությունը - Երուանդ Օտեան* ուսումնասիրութեամբ կը փորձէ քննական վերլուծումով լոյսին հանել ցարդ անհրաժեշտ ուսումնասիրութեան չարժանացած հայ «ժամանցային գրականութեան» կազմարանական տարրերն ու յատկանիշերը: Եւ նկատի առնելով, որ ժամանցային գրականութեան մասնայատուկ դրսեւորումներն է թերթոն վէպը, ապա քննականարար հեղինակին ուշադրութիւնը պիտի կեդրոնանայ Օտեանի վիպագրութեան վրայ, «որովհետեւ Օտեանի թերթոն վէպը ժանրի այդ դրսեւորման բարձրակէտն է, քիրեղացումը» (էջ 15):

Ինչպէս Յակոբյան իրաւացիօրէն կը նշէ, Օտեանի վէպերը վայելած են մեծ ժողովրդականութիւն: Սակայն, գրականագիտութիւնը, ուսումնասիրելով հանդերձ անոր գրական լայն վաստակը, կեդրոնացած է միայն մի քանի վէպերու վրայ, բարձրիթողի ընելով ստուարածաւալ այլ վէպեր, որոնք արժանացած են նուազագոյն ուշադրութեան: Պատճառներէն հիմնականը այն է, որ գրականագէտներ, առաջնորդուելով որոշ կարծրատիպերէ, Պարոնեանի ու այլ դասականներու եւ Օտեանի միջեւ զուգահեռներ կ'անցընեն, եւ ըստ այնմ, մէկուն գրականութիւնը գերադաս կը նկատեն միւսէն: Ըստ Յակոբյանի, «Լոյնական զուգահեռի մէջ ղնելն ու ըստ այդմ, այս հեղինակներին (Օտեանին ու Պարոնեանին - Ա.Ի.) անդրադասնալիս «որցակցութեան ֆուն» ստեղծելն իրապէս պարզունակ մտեցում է» (էջ 24): Յակոբյան, թերթոն վէպի կազմարանական տարրերուն մասին խօսելու ժամանակ, կ'ընէ նաեւ դիպուկ մատնանշում մը, որ նոյնպէս կրնայ բացատրել գրականագիտութեան մակերեսային վերաբերմունքը Օտեանի թերթոն վէպերուն հանդէպ: «Փանն այն է,- կը գրէ Յակոբյան,- որ ճանաչողական մեկնարանութիւններում (վէպի տկարացման մասին - Ա.Ի.), իրր զուգակշռութեան եզր ընդունում է քաղցակեան-դատտեսկիական վէպը, ինչը (վէպի - Ա.Ի.) ժանրի թոյլտրվիւն այլ ինքնութեան, կազմարանութեան արտայայտութիւն է» (էջ 45): Բաղդատութեան այդ սխալ մտեցման իբրեւ հետեանք, քննադատութիւնները «պարփակուել են դեկարատիւ մերժմամբ կամ ստորակայեմամբ՝ յօգուտ երկրորդի («նորմատիւ» գրականութեան - Ա.Ի.)» (էջ 70):

Նախքան վէպի ու ժամանցային գրականութեան տեսութեան ու այլեայլ յատկութիւններուն անդրադասնալը, Յակոբյան խնդիր դրած է իր դիմաց միանգամընդմիջտ յատակացնել Օտեանի վէպերուն մատենագիտութիւնը: Ըստ իրեն, քաղմաքիւ ուսումնասիրողներ, անտեսելով կարգ մը մանրամասնութիւններ, չեն կարողացած կազմել Օտեանի վէպերուն ամբողջական ցանկը: Յա-

կրեան հաշուի առնելով բոլոր մանրամասնութիւնները, կազմած է 29 անուն հաշուող ցանկ մը, որոնք կ'ընդգրկեն Օտեանի բոլոր վեպերն ու այն վիպակները «որոնք իրենց ձևաբանական-բովանդակային յատկանիշերի յարացոյցով աւելի սօտ են վեպին, քան փոքր արձակին, հետեւաբար ուսումնասիրում են գրողի վիպագրութեան շրջարկում» (էջ 13):

Ընդունում է Օտեանի վիպագրութիւնը բաժնել երկու շրջանի՝ 1909-1914 եւ 1918-1924: Յակոբեան կը փորձէ թերթոս վեպին կամ «ժամանցային գրականութեան» յատկութիւններով քացատրել այս տարրաժամումը: Առաջին շրջանը, որ կը սկսի օսմանեան սահմանադրութենէն ետք ստեղծուած ազատութեամբ, պէտք է «միաժամանակ իրեն (ընթերցողին - Ա.Ի.) տար տակաւին երէկ եղած ու դեռուս այսօր շարունակուող իրականութեան վէպը, որ միաժամանակ պիտի լինէր վեպ-քրոնիկ, քաղաքական վեպ, դեռեկտի, արկածային վեպ, քաղաքի վեպ, ոստիկանավեպ, մարտավեպ, վեպ-սարսափ, երգիծավեպ, մելոդրամ-վեպ, քրիլեր» (էջ 18): Երկրորդ շրջանին, որ կը սկսի Ա. Համաշխարհային Պատերազմի աւարտով, «Տէր-Ջօրից հրաշքով փրկուած գողը Աղւտը պիտի յարցահարկ միմիայն ստեղծագործական վերածնունդով: Իսկ նրա վեպերը պահպանել էին իրենց ծայրայեղ պահանջարկը: Եղեռնն անցած ժողովրդի համար թերթոսները հիմնային relax էին» (էջ 19): Իրականութեան վեպ, միախառնուած արկածային-արկածախնդրական եւ այլ թերթոսաստեղծ տարրերով եւ relax՝ ինչու ժամանց, ահա հիմնական նպատակը Օտեանի վիպագրութեան:

Օտեան շատ քիչ արտայայտուած է գրականութեան տեսական հարցերում մասին: Բացի աստ ու անը գրուած պատասիկներէ, գրականագիտութիւնը առաւելապէս կը յենի բանասէր Յակոբ Սիրունիի (1890-1973) գրասած արժեքատր ինքնադաստաստամին² վրայ, ուր Օտեան խօսելով իր վեպերում մասին, անուղղակիօրէն կու տայ նաեւ թերթոս վեպի իր պատկերացումները: Յակոբեան մեկնաբանելով զանոնք, թերթոսի մասին կ'արտայայտուի իրրեւ «ժամերի լեզուութիւն (որպէսզի - Ա.Ի.) ապահովի ընթերցման ժամանցային կերպը եւ ըստ այդմ պարբերականի յաջողութիւնը» (էջ 30), կամ ապահովէ «օրուայ համար նախատեսուած ընթերցողական ինտրիգը» (էջ 31), կամ «գրականութեան մէջ թերթոս վեպի ինքնահաստատման ծայրայեղ յամառութիւնը, հրապարակում գտնուելու համար որեւէ միջոցից շխորչելու կարողութիւնը, զանգուածին յարմարուելու կարողութիւն ունենալու տարերքը» (էջ 32):

Լատապէս ըմբռնելու համար թերթոսի առանձնայատկութիւնները, Յակոբեան աներաժեշտ կը համարէ վեպի «ունիվերսալ մոդէլ»³ վերհանումը Օտեանի զեղարուեստական համակարգին մէջ: Վեպի տեսութեան մասին միջազգային գրականագիտական միաբնէ մէջընդմեջ կատարելով ու զանոնք վերլուծելով, հեղինակը կը յանգի այն եզրակացութեան, թէ «թերթոս վեպն այս ժանրի թերես միակ դրսեդրումն է, որն ունի կայուն եւ անփոփոխ կազմաբանական, իմաստային, ձևաբանական յատկանիշեր... Ասել է թէ՛ թերթոս վեպն է առարկայաբար մտեւունմ վեպի ժանրի ունիվերսալ մոդէլն» (էջ 34): Ըարունակելով տեսաբանական մտքի վերլուծումը, Յակոբեան կը հետեցնէ, թէ «Երուանդ Օտեանի վիպագրութեան ծագումնաբանական դաշտում գերիշխողը, եթէ չասենք քացարձակը, romance-ի ծագումնաբանական կողմն են, յար եւ նման համաշխարհային «ժամանցային» վիպագրութեան» (էջ 39): Աւելին, նկատի առնելով

որ վեպի դասակարգումը կը կատարուի յատկապես վեպի ներժանրային կադապարները նկատի առնելով, իսկ քերթոն վեպը իր մէջ կատարելապես կը կրնայ ներժանրային կատարները, ուստի «ժանրի դասակարգումն ըստ ամենայնի իրականացուել է քերթոն վեպի տիրոջներուն» (էջ 53), հետեւաբար. «Իր կազմարանութեամբ, քերթոն վեպը բաց համակարգ է, որը հնարատը է դարձնում ժանրի փաստօրէն բոլոր ներժանրային կադապարների իրացումը» (էջ 57):

Օտնանական քերթոններուն ու վեպի ունիվերսալ մոդելին միջուկ մասնութիւններու քննութիւնը, Յակոբեանը կ'առաջնորդէ դէպի Օտնանի հերոսները: Ըստ ուսումնասիրողին, քերթոնի հերոսները, մեկնելով ժանրին պահանջներէն, հեղինակին իսկ կողմէ կը երանցուին իրենց բոլոր մանրամասնութիւններով, «ուղղակի» կամ «կողմնակի քնութագրումով», առանց «փնտրիզի ծիրը «թուլացնող» նկարագրութիւնների, ...նովելիստական ներուզումների...» եւն. (էջ 46): Իսկ այդ հերոսները անմիջական կախումներն ունենալով մէջ են տուեալ իրադարձութիւններէն, անընդհատ շարժման ու փոփոխութեան հոլովոյթի մը մէջ են, որոնցմով ալ կը պայմանաւորուի անոնց ինքնութիւնը: Յակոբեան կը մերժէ անոնց դրական կամ բացասական հերոսներու տրոհումը, պատճառաբանելով իր համոզումը այն փաստով, թէ քերթոն վեպի կերպարին վիճակուած է ըլլալ «գործողութեանը, իրադարձութեանը, ինտրիզի ածանցում կամ դրանց համակցում գործառութիւն» (էջ 47): Անոնց դերը պարզապէս իրադարձութեան շարունակականութիւնը պահպանելն է: Եւ ընդհանրապէս դէպքերու անընդհատ յաջորդականութիւնը, հետաքրքրութիւնը վատ պահելը, ընթերցողը գրքին կապելը գլխատը նպատակներէն կը սեպուին քերթոն վեպին կամ ժանանցային գրականութեան, ուստի ամէն ինչ պէտք է դիտել այդ դիտանկիւնէն:

Շարունակելով Օտնանի քերթոն վեպերու մասին իր պոստումները, Յակոբեան կը մատնանշէ, թէ քերթոնի ստեղծումը կը հետեւի որոշակի «քանաձեւեր»ու: «Հեղինակը պարզապէս կը գարդաթ այդ քանաձեւը տուեալ տեղի ու ժանանակի իրադարձութիւններով: Այդ «քանաձեւեր»էն կը նկատուի այն, որ «կարծրատիպերը ու գործառութիւնները երբեմն հարստանում են հակադիր կարծրատիպերի, գործառութիւնների տարրերով: Օրինակ խաբեան յանկարծ ազնիւ գործառական տարրեր է վերցնում, կծծին՝ շռայլ...» (էջ 58): Եւստի օրինակաբար ինչ է, նաեւ երբ ներժանրային կադապարներ միեւնոյն վեպին մէջ հանդէս կու գան միատեղ: «Հեղինակը այս երեսը կ'անուանէ «միմիստիզմ», «երբ միեւնոյն ստեղծագործութեան շրջարկում հանդէս են գալիս, ասեմք, արկածային, արկածախնդրական, դիտելախի, քայքայական, մեղադրամիլ եւ այլ կադապարների յափտորշիւներ» (էջ 60): Քերթոն վեպերու յատկանիշերէն է նաեւ «բացատրելիութիւնը», երբ վեպերը, իրենց հերոսներով ու իրադարձութիւններով «զատում, շեղում են կեանքի սովորական ընթացքից, սովորական կենսագրութիւնից» (էջ 62): Յաճախ համոզուող յատկանիշեր են նաեւ դէպքերու «անկանխատեսելիութիւնը», «պատմի յետահայեաց սկզբունքը», քարոյականի յարթանակը, «կրտսեան»ի գործօնը, «երկիստութիւնը» եւն.:

Ուսումնասիրութեան Գ. մասով, Յակոբեան կ'անդրադառնայ քերթոնի ֆեմիլետոն-ի ծագումին, կապուած էօժէն Սիւի եւ Ալեքսանդր Տիմա-հոր ստեղծագործութիւններուն: «Այ գրականութեան մէջ քերթօնը կը նկատուի «ժանանցային» գրականութեան տիրապետող արտայայտութիւնը» (էջ 68), որ պէտք էր

«տոցիպական, հոգեբանական ամենատարբեր բնույթներից, փճակներից ընթերցողին «տարանջատելու» կարողականությունը» (էջ 69) ունենար:

«Տեսութեան, քննադատութեան բացը» (էջ 72) րացնել փորձելով, Յակոբեան խորաբնի վերլուծումի կ'ենթարկէ Օտեանի վէպերը, կը վերհանէ անոնց խրախուսականները, ինչպէս՝ «փրադարձութիւնների անվերջանայի, առանց դադարի հոսք», «դրամատուրգիականութիւն», «ոյիպաշարային ժամանցայնութիւն» (էջ 73): Անբողջ խնդիրը այն է, որ քննադատներ իրենց դատումին մէջ կ'որոշեցնեն թերթօճի յատկութիւններուն անյարիր չափորոշիչներ: Պէտք է միշտ յիշել, որ ժամանցայնութիւնը եւ հետաքրքրականութիւնը ապահովելու խնդրով կը ստեղծուին թերթօճի յատուկ հրամայականներ, որոնցմէ Յակոբեան կը ծանրամասնէ «ապապատմականացում»ը, այն որ «վէպը վաւերականը պարտադիր ենթարկում է իր ինքնութեամբ թելադրուած մասնայատկութիւններին՝ ժամանց, հետապնդում, արկած, գաղտնիք, եւ այլն» (էջ 78):

Տարբեր քննադատներ, Օտեանի թերթօճներուն իրրեւ թերութիւն կը նշեն անոնց բաւարար մշակուած լրջալը, անհետնորակամութեան իրրեւ արդիւնք պատահող սխալները, կրկնութիւնները, մոռացումները, նոյնիսկ «կը պատահէր յաճախ, որ ամբսներ անցնելէն յետոյ կը շփոթէր իր հերոսները, անոնց որչ կամ մեռած ըլլալը»⁴ (էջ 81): Յակոբեան նոյնիսկ այս ակնյայտ «թերութիւնը» չ'ընդունիր: Ան չի ժխտեր անշուշտ նման «շփոթութիւններու» գոյութիւնը, քայց զանոնք «էական կազմաբանական շեղում(ներ)» չի նկատեր, որովհետեւ անոնք իրադարձութեանց ընթացքը չեն խաթարեր. «թերթօճային յիշողութեան կորուստը», սակայն, դոյզն-ինչ ազդեցութիւն չի բողմուս ստեղծագործութեան ինքնութեան, կոլիզիայի, ինտրիգի, առհասարակ ժամանցայնութիւնն ապահովագրելու վրայ» (էջ 81) կը գրէ ան: Իսկ կրկնութիւնները, կը համարէ անհրաժեշտութիւն, յիշեցնելով, որ «թերթօճի ինքնութիւնը ենթադրում ու թելադրում է եւ կրկնութիւններ, եւ այսպէս կոչուած ձգձգութեան» (էջ 93):

Յակոբեան իր ուսումնասիրութիւնը կը շարունակէ տասնեակ մը վէպեր քննութեան ենթարկելով, որոնք «տարբերի վէպ»եր ըլլալով, լեցուն են ամուսնութեան առնչուած խնդիրներով, գործարարութեան յատուկ երևոյթներով, քարոյականի մետամորֆոզով (էջ 95), ազգային-հասարակական խնդիրներով, (ընտրութիւն, յեղափոխութիւն, մատնութիւն, աստանդական կեանք, ապօրինի հարստութեան կուտակում, եւն.): Ըստ այդմ, յաճախ կրկնուող ու իրեւանման հերոսներ են գործի մարդիկը, ամուսնութեան միջորդները, արկածախնդիր-հնարամիտ-ազգային գործիչ-մտատրական տիպերը, լրտես-մատնիչի կերպարները, կեղծ բարերարներ, քաղականներ, աստանդական կեանք վարողներ եւն.:

Ծանօթ իրողութիւն է, որ թերթօճ վէպերը, որքան ալ քմահաճ վերաբերմունք ցուցաբերեն իրականութեան վաւերական մերկայացման համոզւա, չեն դադիր տուել ժամանակի ու շրջանի կեանքը մերկայացնել, անշուշտ «ժարտագած» արկածային, սիրային ու այլ կաղապարներով: Իսկ այն ժամանակաշրջանը, որուն մէջ կը ծաւայի Օտեանի վէպերուն միջերուն մեծ մասը՝ օսմանեան թմաւորութեան տարիները, ահագին միտ կ'ընծայէր նոյնիսկ վիպաշարերու ստեղծման համար, ապահովելով «քննադրի ծաւայման անսահմանափակութիւն» (էջ 109): Գրականութեան համար խորք երևոյթ չէ հերոսներու կամ իրադարձութիւններու փոխանցումը մէկ ստեղծագործութեանէ միւսին, նախորդին

մէջ մութ մնացած ինչ-որ կէտերու քացայայտումը են: Օտեանի *Ապտիլ Համիտ եւ Շերդը Հոյմա Սալիհա Հանըմ* վիպաշարին եւ ասոնց ամուսնից եւ *Գրսեցի Չեմ Առնըր* վեպն ու *Քիւ 17 Խաֆիէն* եւ *Կանայ Հովանոցով Կիմը* երկ-գրութիւնը կը ներկայացնեն տուեալ ժամանակաշրջանի հասարակական, պատմական, ընկերային, քաղաքական կեանքի համայնապատկերը (աստի-նը նախայեղափոխական թուրքիոյ, իսկ երկրորդը նախաեղեմնեան ու յետ-եղեմնեան Պոլսոյ մէջ): Այստեղ ալ, «Օտեանը հանգրուանի հասցրեց ժամերի այս դրսետրումը՝ երեւան բերելով պատմողի, կողմանների անընդհատականութիւնը ապահովագրողի, դիպաշարային դիմամիզմի, պերսոնաժ-գործառութիւններ ստեղծողի եւ պատկերագրողի, վաւերականի ժամանցային դրսետրումն իրականացնողի անուրանալի «քաղաքական-արկածախնդրական» կաղապարը» (էջ 123):

Իր խիտ ուսումնասիրութեան մէջ Յակոբեան ամբողջովին առանձին քա-ծին յատկացուցած է օտեանական վեպերուն մէջ ծիծաղի առկայութեան ու դե-րի քննութեան: Իրօք, Օտեան համարուած է մեր գրականութեան ծիծաղի լաւա-գոյն վարպետներէն մին, նոյնիսկ ընդհանրացած է զինք մեր «երկրորդ մեծա-գոյն երգիծարանը» կոչել: Յակոբեան իր նիւթին բեռնով կը կեդրոնանայ Օտ-եանի վեպերուն վրայ, կը նախընտրէ ծիծաղ եզրը, քան՝ երգիծանքը, որովհետեւ աստիցնը ստեղծելի լայն հասկացութիւն մըն է. երգիծանքը պարզապէս մէկ դրսետ-րումն է ծիծաղին, իսկ Օտեանի ծիծաղը սոսկ երգիծանքով չէ արտայայտուած, ուստի Յակոբեան վերապահութեամբ կը մօտենայ մեր գրականութեան մէջ այնքան տարածուած, ըստ Յակոբեանի՝ ամրացած կարծրատիպերու հետե-ւանք՝ Պարոնեան-Օտեան զուգահեռին: Կը մատնանշէ այն քացքողումները, ո-րոնք թոյլ տուած է գրականագիտութիւնը երկուքը իրար բաղդատելով, քերի կը նկատէ մէկը միւսէն նախապատիւ համարելու մօտեցումը, որովհետեւ «այդ դի-տանկիւնն ըստ էութեան խարսխուած է տարբերութիւն համակրանքի, այլ ոչ թէ հե-ղինակների գեղագիտութեան, գրական ժառանգութեան, ստեղծագործական քննողի առարկայական հետազօտութեան վրայ» (էջ 148), կը գրէ Յակոբեան, ժխտելով հանդերձ, թէ «Պարոնեանն ոչ միայն մեզանում ծիծաղի ֆենոմենն հաստատագրեց իբրեւ գեղարուեստական-ստեղծագործական նորմա, այլեւ, ըստ էութեան, հաստատագրեց ծիծաղի ազգային կերպը» (էջ 139):

Վերադառնալով Օտեանի թերթոս վեպերուն մէջ ծիծաղի արտայայտչամի-ջոցներուն, իրեն ելակէտ ունենալով «ծիծաղի ֆենոմենն առհասարակ ժաման-ցայնութեան էական պայմանաւորողներից, եթէ յասնեք հրամայականներից մէկն է» (էջ 128) համոզումը, Յակոբեան այդարացիօրէն ծիծաղի տարբեր դրսետրումներու առկայութեամբ կը մեկնաբանէ նաեւ թերթոսի զանգուածային ժողովրդականութիւնը:

Յակոբեան նախ արագ ակնարկ մը կը նետէ ծիծաղի տեսութեան վրայ, կը բուարկէ ու մէջբերումներ կը կատարէ համաշխարհային գրականագիտական ու փիլիսոփայական միտքէն, ընդգծելով ծիծաղի դերը, նշանակութիւնը, եւ ազ-դեցութիւնը, մասնաւոր այն սկզբունքային խնդիրներն ու իրողութիւնները, ո-րոնք «երգիծական թերթոս վեպի համար ստեղծարանական առանցք եւ խթան են հանդիսացել» (էջ 137):

Յերբոն վելերուն մէջ ծիծաղի դրսեւորման բոլոր միջոցները կը ձգտին մէկ քանի «ժամանցային գրականութեան համար գերակայելին (եթէ չասենք հիմնականը) ծիծաղեցնելն է» (էջ 139): Անոր հասնելու համար, Օտեան, որ «ժողովերատուածքով հեզնող էր» (էջ 133), լաւագոյնս կ'օգտուի բոլոր միջոցներէն՝ «պարողիս» եւ «ճաղրանկար», «փրականութեան հեզմանքով համապարտութեամբ», «գրտեսկ», «կոմիզմ», «քառախաղ»⁵, իրենց տարատեսակներով եւ յաճախ համադիր դրսեւորումով:

Օտեանի երգիծական կերպարները հանդէս կու գան իբրեւ «խամաճիկներ», առանց «ինքնուրոյն գործնականերայի ճկունութեան» (էջ 155): Անոնց մականունները արդէն քնուրագրական են՝ Ջախջախեան, Շատախօսունի եւն.:

Շատ քեմատիկ ընդգրկման, Յակոբեան հայ երգիծական թերթով վելերը կը բաժնէ երկու մեծ խումբերու՝ բարբերու եւ յեղափոխական-քաղաքական երգիծականի: Բարբերու երգիծավելերուն մէջ, «կեանքը փոխաձեւում է ...խաղի», այդպիսով պահանջելով վելին ժամանցայնութիւնը: Այլ երգիծատեղծ սկզբունք է մտնել իրականութեան շրջման սկզբունքը, երբ «կը գովուի» անգնիւղ, անբարոն կը ներկայացուի իբր քաղոյական եւն.: Գալով քաղաքական-յեղափոխական միտքերով թերթով երգիծավելերուն, Յակոբեան իրաւացի է, երբ կը ճշէ, թէ կեանքի մէջ պատահող ժխտական երեւոյթներ, որոնք կը խաթարին յեղափոխութեան ու ազգային գործունեութեան պատկերը, իրենց քնական հակադրեցութիւնը պիտի գտնէին մտնել գրականութեան մէջ, «Ժսկ այդ հակադարձման ամենատնիկներսալ եղանակը ծիծաղն էր: Ինչն էլ իր հերթին գեղարուեստական, բարոյարանական օպրզեցիան արտայայտելու ամենաօպտիմալ եւ ընդգրկուն ձեւն է» (էջ 160): Երգիծանքի առարկայ կը դառնան եւ օսմանեան իշխանութիւնը, եւ մեր ազգային կեանքին մէջ բոյն դրած յոռի երեւոյթները:

Յակոբեանի այստեղ մերկայացուած ուսումնասիրութիւնը, առիթ ձեռն է իւրովի ըմբերցելու Օտեանի թերթումները, եւ ըստ այնմ գնահատելու զանոնք, ո՛չ աւելի, ո՛չ պակաս: Ժամանցային գրականութիւնը, կը նկատուի հայ գրականութեան խորք եղբայրը. Յակոբեան կը փորձէ իրաւունքը տալ անիրատւածին: Ան կը յիշէ անունները շատ մը քննադատներու ու գրականագետներու, որոնք արտայայտուած են Օտեանի թերթումներուն մասին. Յակոբեան կը մէջբերէ անոնցմէ, երբեմն կը համաձայնի, քայքայ յաճախ կը հակաճառէ Օշականին, Մուրատեանին, ու այլոց, ամոնց չափորոշիչներն է որ սխալ կը գտնէ:

Ամբողջ խնդիրը հոն է, որ տասնամեակներ շարունակ գրականագիտութեան մէջ իշխած կարծրատիպեր է որ կը փորձէ տեղաշարժել Յակոբեան: Ան իր ուսումնասիրութիւնը յեմած է աւելի քան 60 սկզբնաղբիւրներու: 175 անուն հաշուող անուանացանկ մը գետեղուած է գիրքի աւարտին: Հայ եւ համաշխարհային տեսական միտքէն բազում յղումներ ու մէջբերումներ կան այստեղ: Անոնք յաճախ կը խնդրեն ուսումնասիրութիւնը, սակայն Յակոբեան նպատակ դրած է անպայմանօրէն վերաբժնորել օտեանական թերթումները: Մական այդ վերաբժնորումը, ի՞նչ պիտի աւելցնէ Օտեանի գրականութեան կամ ընդհանրապէս հայ գրականութեան վրայ: Յակոբեան համաձայնելով Ա. Ռկտրլատի, անկէ կը մէջբերէ հետեւեալ խօսքը, թէ թերթով վելը «գրականութեան ճգնաժամի, քայքայման վելան է» (էջ 170): Արդեօ՞ք այս համոզումով ալ չի քացատրուի գրականագիտութեան մակերեսային մօտեցումը մտնել Օտեանի թերթումներուն:

Կը կրկնենք, կարծրատիպեր այդ կան, օշականեան միտքի ազդեցութիւնը մէկ օրէն միւսը չ'անհետանար. միաժամանակ անժխտելի ու անուրանալի է նաև Օտեանի մեծ վաստակը: Հայքայման վէպ, քէ՛ այլ քան, Օտեան յաջողած է իր (ու մանաւանդ իր թերթիները հրատարակող թերթերուն) շուրջ հասարել ըմբեր-ցողներու ծակայ խումբ մը. Յակոբեան կը յիշէ պարագան *Ալտիլի Համիտ Եւ Շերդը Հոյնի*ն, որ «յոնքացս մի քանի տպագրութիւնների արժանազատ եւ, որ հայոց դասական վէպի պատմութեան մէջ եզակի դէպք է. անմիջապէս բարգ-մանուեց բուրբոնն» նաև «Քրանսերէն եւ յունարէն» (էջ 19): Յիրաւի, ժաման-ցային գրականութեան յատուկ չափանիշերով առաջնորդուելով, Օտեանի թեր-թոն վէպերը այդ ժամրի լաւագոյն արտայայտութիւններն են, սակայն անոնք ո՞ր են այսօր. որքա՞ն է կեանքը թերթօնին. արդեօ՞ք սանձամուած չեն անոնք մնալու նոյնիմըն թերթերու սիւնակներուն մէջ:

Այս եւ այլ հարցումներուն պատասխանը որ յաճախ միանշանակ պիտի հնչէր ժամանակ մը առաջ, Յակոբեանի ուսումնասիրական աշխատանքն եւսը կրնայ տարբեր մեկնարանութիւններ ունենալ, յօգուտ Յակոբեանի եւ Օտեանի անշուշտ:

Ուսումնասիրութեան մէջ, Յակոբեան, տարբեր առիթներով կը յիշէ անու-նները արեւմտահայ այլ թերթագիրներու, ինչպէս Սմբատ Բիւրատ, Միսաք Գոչումեան, Արմէն Շիտանեան, Օննիկ Չիֆթ-Սարաֆ: Տեղն է ըսելու, որ ան-րոջ ուսումնասիրութեան մէջ, չեմ յիշեր կարդացած ըլլալ անունը նոյնիսկ մէկ արեւելահայ թերթագրի. արդեօ՞ք արեւելահայ գրականութեան մէջ չէր տա-րածուած այդ երեսը: Այնկալելի է, որ Յակոբեան, այսքան ճզմել է եւսը այս ուսումնասիրութեան վրայ, լայն քանայ կարկինը եւ ուսումնասիրտ ընդհանրա-պէս հայ թերթօն վէպին պատմութիւնն ու մատնագրութիւնը, մանաւանդ, որ ինք այնքան կ'արժեարէ մեր գրականութեան այդ իրատեսակ դրսեւորումը:

Վերջին մկատողութիւն մըն ալ, միւրէն անկախ, գրականագիտութեան ու տեսական-մասնագիտական գրականութեան լեզուի հարցը: Յակոբեան փոր-ձած է գործածել հայերէն տարբեր եզրեր. բող որ անոնք յաճախ նորարար ըլ-լալով մի քանի անգամ մտածել կու տան իրենց ճշգրիտ իմաստին մասին (օրի-նակ մետաքնագիր, միջգրութեանական, հաստատուններ, յայտանիշ, նժդեհակա-նութիւն, մակրոկենտրոտ, յատկականութիւն, շրջարկ եւն.), սակայն կը հաւա-տանք, որ անոնք կրնան որդեգրուիլ ու ընդհանրանալ, վերջիվերջոյ, երէ հայ տեսարանական միտքը քայլ պիտի պահէ համաշխարհային նորութիւններուն հետ, պէտք է զարգացնէ իր գիտական բառապաշարը, հայերէն բառապաշարը: Սակայն, ի՞նչ ըսել այն մեծաթիւ թուերէն կամ այլ լեզուներով բառերուն մա-սին, որոնք կը վիստան ուսումնասիրութեան մէջ, (օրինակ կող, նորմատիւ, դի-տեկտիւ, բրիլէր, դիպրոգ, ստանդարտացուած, ֆորմուլար, մոթիլոթիւն, նորմա, իլիպիա, ինտրիգ, իմիտացիոն եւն.): Կը հաւատանք, քէ դիւրին չէ ճերբագատիլ վարժութիւններէ, ինչպէս եւ բաւական դժուար է հայերէն համագոր բառերու, եզրերու կամ հասկացութիւններու ստեղծումը, սակայն առանց այդ ալ քարոյ ու խճճուած տեսական միտքերն ու գաղափարները աւելիօրէն ծանրացնել օտար բառերով (թերես կարգ մը մէջբերումներու թարգմանութեան արդի՞նք), որքա-ն՞լ արտարանալի է:

Թերթում վեպը, տասնամեակներ է վեր, իբրև այդպիսին, գոյություն չունի մեր իրականության մեջ: Քայց հրապարակի վրայ կան անուններ, որոնք կարելի է դասակարգել ժամանցային գրականության տակ: Ո՞վ պիտի սահմանէ յստակ չափորոշիչները, իսկ հրատարակիչ-հեղինակ զոյգը, արդե՞ք պիտի վիջի իր վեպը «ժամանցային» համարել, կարծրատիպեր մի՞թե դեռ չեն ազդեր մեր դատողություններում վրան:

ԱՐՄԵՆ ԻՒՐՆԵՇԼԵԱՆ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Այս մասին տե՛ս՝ Վաչէ Ղազարեանի գրախօսականը՝ *Հայկազնան Հայագիտական Հանդես*, հ. Ի., 2000, էջ 483:

² Յակոբ Սիրումի, «Գիծներ Երուանդ Օտեանի Կեանքէն», *Հայրենիք*, 1927, քիւ 8 և 9:

³ Ունիվերսալ մոդէլ հասկացութիւնը, ըստ Յակոբեանի, վեպի «կատոյցի առանկագոյն արտայայտութիւնն է» (էջ 135):

⁴ Հճճտ: Սիրումի, նոյն, քիւ 9, էջ 43:

⁵ Յակոբեան, ի շարս այլօց, քառախառը կը համարէ «ռոբրապտող սկզբունք», մինչ Սիրումի Օտեանի մասին յատկօրէն կը նշէ. «Քայց կը խորշէր քառախառը ընկէ: Քառախառը ընդունիլը խենքի տեղ կը դնէր նոյնիսկ», (Սիրումի, նոյն, քիւ 9, էջ 43):